

Szepesi Attila

Rácz Aladár cimbalma, avagy a régi-új

A régi muzsika, a régi költészet híveinek illik szembesülnünk időről időre egy olyan dilemmával, melyről most néhány szót szeretnék szólni. Arról nevezetesen, hogy ember legyen a talpán, aki el tudja dönteni, mi a régi vers, a régi muzsika és mi a nem régi. Mi a régi dal és mi az új. Röviden szólva tehát: mi igen és mi nem, és – ahogy Karinthy mondta – ha igen, miért nem.

Van egy kifejezés, Tandori Dezső használja, a régi-új. Valami pontosat és fontosat mond ki ezzel, hiszen gyakran észre kell vennünk, hogy minél újabb valami, annál régiebb és minél régiebb, annál újabb. Ezer példát hozhatnék fel, néhányat meg is említek alább.

Egy alkalommal Határ Győző, költészetünk közelmúltban Wimbledonban elhunyt fenegyereke Baudelaire-t hívta segítségül, amikor azt kérdezték tőle, milyen is a modern vers. Nos, mint idézte a nagy franciát, van egyrészt a hangzások, zengések, sugallatok végtelen és időn túli birodalma, van másrészt valami múló, időhöz kötött, felületi, mindig változó, vagyis a modernitás. E kettő között örökös a körforgalom. E kettő egymás nélkül elképzelhetetlen.

Túl evidens volna itt Bartók és Kodály életművére hivatkoznom, akik – a brahmsi, wagneri hangzásvilág kellős közepén – valami nagyon szokatlan, nagyon új és eleven zengést keltettek életre. Ám mitől volt ez olyan modern? Attól, hogy a régiebbnél is régebbi volt, a feledés vagy félig feledés tartományából való.

Van egy apró, ám annál figyelemre méltóbb lábjegyzete József Attilának, aki – nem szó szerint idézem – valami olyasmit mond a zeneesztétákkal vitatkozva, hogy nem Bachtól kell elindulni Bartók felé, hanem épp megfordítva. Ha úgy tetszik: Bach modernebb, mint Bartók, bár a bachi hangzásvilágnak is megvannak a maga sok évszázados előzményei.

Amikor Rácz Aladár, a jeles cimbalmos – akinek játékát az idősebbek velem együtt hallhatták még – Párizsban muzsikált, Igor Sztravinszkij megszerette a zenéjét, sőt – mint hallottam – vásárolt is egy cimbalmot. Az orosz muzsikus, aki Rimszkij-Korszakov műhelyéből jött a fény városába, amelynek belső köreibe Debussy vezette be, a maga gyökereit keresve később eltávolodott mesterei hangzásvilágától, megtalált valami rusztikus és archaikus – a kettő nem föltétlenül függ össze, esetünkben azonban nem idegen egymástól –, és megírta a *Petruskát* meg a *Tűzmadarat*, ami Debussynek már idegen, ne mondjam, kissé durva muzsi-

ka volt. Ennek akár emblémája lehetne a mi derék cigány muzsikusunk, Rácz Aladár ütött-kopott cimbalmá.

Itt nem állom meg, hogy ne említsek egy apró, ám annál emlékezetesebb esetet – aki hallotta, nézze el nekem: egy alkalommal Rácz Aladár elpanaszolta Kodálynak, hogy mennyi baja van a hangszerével. Örökké lehangolódnak a húrai, egy-egy hangversenyen időről időre közelharcot kell vívnia vele, és jó volna, ha a mester kitalálna valamit, hogyan lehetne megszabadulni a húrok örökös meglazulásától. Kodály erre azt felelte: Aladár, ha ezen sokat törnénk a fejünket, újra feltalálnánk a zongorát. Ez a kis eset is a régi-új, az új-régi példázata, az örök körforgásról beszél, ahogy valami mögénk kerül, aztán egy idő múlva újra elébünk, mert ez a körforgás a világ természetéből adódik. Köztudott, hogy a leg-tökéletesebb forma a gömb. A semmibe taszított matéria is gömbbé formálódik. Vagyis – a tudomány nyelvén szólva – a matériára hat a gravitáció, a metafizika nyelvén: a szubsztancia, a minőség nélküli anyag esszencializálódik, alakot ölt.

Azt kérdezi egy esszéjében Hamvas Béla: vajon a falusi templom épül-e városi minta nyomán, vagy épp megfordítva? A kérdést eldönteni nem tudja. A városit követi, ruszticizálja a falusi, ám némi idő, egy-két évszázad elmúltával a helyzet megfordul: a „modern” építész meglát falun valami neki tetsző részletet és felhasználja új tervéhez, tán nem is sejtve, hogy amit izgalmasan újnak hisz, valami ősi mintát követ a maga módján. Ha hiszünk a törzsfajlásban – ez úgyben vannak némi kételyeim, de ezek most nem tartoznak ide –, a kérdésre, mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás, azért nem tudunk egyértelműen felelni, mert a tyúk sem volt mindig olyan, mint ma, és a tojás sem.

Egy tüneményes kis novellájában elmeséli Tömörkény István, akit rokonai, öreg szegedi ismerőseim csak Steingassner Pistiként emlegettek – ez is körforgás, ahogy Steingassnerből Tömörkény lesz, majd a leszármazottak egyike-másika kikerül német földre vagy Amerikába sörhasú bajornak vagy rágógumit rágcsáló jenkinek –, nos, Tömörkény beszámol róla, hogy egy ásatás alkalmával az Alföldön – ahol tán valami gepida vagy avar temetőt tártak fel – az esti tábortűznél a kubikosai megkérték, meséljen nekik valamit. Hirtelen nem jutott eszébe más, elmondta az Iliászt, némiképp mesévé alakítva Achilles és a trójai ostrom történetét. Elmúlt aztán néhány hét, és egy másik temetőfeltáráson este arra figyelt fel, hogy öreg kubikos a jóízű mesét kanyarít a tábortűznél a nagy magyar vitézről, Ág Illésről, aki szembeszáll egész regiment törökkel. Így lett Achillesból Ág Illés, a homéroszi eposzból magyar népmese. Temérdek példát hozhatnék arra – folkloristák meg is tették –, hogy nagy mesemondóink, Fedics Mihály, Tombác János vagy Ámi Lajos hány szépirodalmi emléket, emléktöredéket építettek be meséikbe. Nem kétséges, hogy Homérosz remekműve modernebb, mint az öreg alföldi kubikos Ág Illés-variánsa.

Volt nekem egy öreg barátom, óbudai szomszédságunkban lakott, gyakran beszélgettünk, a költő Tamkó Sirtó Károly. Nagyapám korú volt, de megkövetelte – kezdetben nehezemre esett –, hogy Charleynak szólítsam. Így illik ez a szakmán belül. Kevesen tudják, hogy a múlt század első negyedének vége felé Tamkó Sirtó Párizsban, az izmusok fénykorában létrehozta a dimenzionista mozgalmat. Ő, franciásan, dimanzionizmusnak mondta. Ekkor írott versei keltet-

tek is némi figyelmet, ám igazán akkor lett ismert költő, amikor a feleségétől, aki jázsági parasztlány volt, ellesett néhány kedves, archaikus mondókát. Ec-peckimehetsz, ilyesfélét. Ezek annyira megfogták ezt a drága jó dimanzionista Charleyt, hogy belőlük, segítségükkel írta meg nagyszerű verseit, a mindmáig ható *Tengerecki Pált*, a *Szélkiáltót*, *Bőrrönd Ödönt*, folytathatnám. Vagyis: amikor a dimanzionista gondolkodás a jázsági mondókákban gyökeret tudott verni, megtalálta a neki kellő táptalajt és kivirágzott.

Egyik kedvenc példám a motívumok vándorlására Mark Twain tüneményes *Huckleberry Finnje*, melyben – emlékezzenek vissza – felismerhető többek között egy modernizált és amerikanizált özönvíz-, Don Quijote-, Robinson- meg egy Rómeó és Júlia-történet.

A mi régiségünk nem olyan színes és gazdag, mint a franciáké, hinduké, olaszoké vagy perzsáké, de folyamatosan gazdagodik. Ünnepe és gyarapodás egyik-másik állomása, amikor Borsa Gedeon egy kódex borítólapjából kibányássza a Zöldvári éneket, amikor Zolnay László feltárja a budavári szobrokat, amikor Erdélyi Zsuzsa néni középkori emlékeinket jegyzi le – szavait idézve – „az én drága öregasszonyaim” ajkáról archaikus népi imádságok formájában, vagy amikor Weöres Sándor közreadja a *Három veréb hat szemmel* antológiát. Ott segédkeztem kisinasként Weöres műhelyében, életem egyik legemlékezetesebb élménye, amikor e művet megalkotta. Azon kevesek közé tartozott, akik egyszerre voltak tudósok és merész álmodók. Néha olyasmit állított az általa kibányászott régi-új versek kapcsán, amit aztán hiába is keresett a jegyzetei közt, nem találta. Károlyi Amy ilyenkor megkérdezte: te Sanyi, nem csak álmodtad ezt? Lehetséges, mondta fanyar mosollyal, mint a csínytevésen rajtakapott gyerek.

Weöres tudta, hogy alá kell szállni a régmúlt bugyraiba – más szóval: aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni –, és fel kell hozni az ott lappangó kincseket. Ám azt is tudta, amit ma kevesen, hogy e kincseket fel kell mutatni, fénybe kell mártani ahhoz, hogy életre keljenek. Szomorú ugyanis, hogy egyik-másik agresszív modern irányzat állandóan a tudatalattiról beszél, és szava sincsen a tudatfelettiről. Ez a gondolkodás lefelé nivellál, az inferno felé, és ha ezt teszi: az eredmény nem lehet kétséges. Aki nem hiszi, nézzen körül szánalmasan materializálódó világunkban.

Ha még nem fogytak ki a türelmükből, azt is megemlítem, hogy valójában egyszerre milyen tüneményes és milyen kétséges a művész dolga, vagyis a csoda reménytelen ostroma. És ami még ennél is siralmasabb: értekezni a csodáról. A legszebb magyar versszak, amit valaha leírtak, Babits *Alkony* című dallamstrófás versének első hat sora. „Az erdő hallgatag, / nyúszognak a vadak, / nyújtott állal hevernek / ágyán a hús avarnak, / mit a szelek levernek, majd újra felkavarnak...” Éteri muzsika, melynek több köze van egy Pablo Casals játszott Bach-műhöz vagy egy Rembrandt-képhez, mint teszem azt egy – mégoly remek – elbeszéléshez. Megfoghatatlan muzsika, lüktetés, visszhang és visszfény, színek játéka és sejtelem, melynek szinte a maga szerény „témájához” is alig van köze. Ha odaadnánk egy derék műfordítónak, teszem azt németnek vagy bolgárnak, aki nem tud magyarul és nyersfordítást kap kézhez, rossz véleménye lesz a magyar költészetről. Mert micsoda lapos dolog is az, hogy: csend van az erdőben, az

állatok az avaron fekszenek, amit a szél lesodor az ágakról, majd újra a levegőbe emel. Falvédő ez, kérem tisztelettel, nem líra. Sto gyelaty, ahogy Iljics elvtárs említette volt, kérdezheti a jámbor műferdítő és versbe szedi a falvédőt. Nem tehet mást. Ha jobb költő, leír korrekt jambusokat, ha kevésbé jó, nyekergő jambusokat, melyeknek semmi köze nincsen a Babits-vers testéhez-lelkéhez, de még a ruhájához se sok. Mert ahhoz a mi jámbor bolgárunknak vagy németünknek, hogy közel férközzék a csodához, akkor sem volna könnyű dolga, ha ismerné az anyanyelvünket.

Eliot, az angol költő-mágus említi, hogy olyan versek leglényegét is képes megsejteni, melyek számára ismeretlen nyelven szólalnak meg. Erről van szó: a vers meg a muzsika több, mint amit róla el tudunk mondani. És éppen ez a lényege, a kimondhatatlan.

„Megérdemelné a békés halált / minden írnok, aki az éjszakában / tollat fog és papír fölé hajol...” – írta valaha Pilinszky János. Írnokok vagyunk mi mindannyian a vers jelképe értelmében, tollforgatók és muzsikusok, és higgyük el, hogy valóban megillet bennünket a Pilinszky említette kegyelem.

(Elhangzott a Tinódi-lant átadásakor a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2010. január 19-én.)